

AZ A FONTOS, HOGY MIT KÉRDEZÜNK

VADAS ANDRÁS

Jean-Claude Schmitt:

A zsidó Hermann megtérése

Önéletírás, történelem és fikció

Ford. Novák Veronika

L'Harmattan, Budapest, 2013 [2014].

348 oldal, 3450 Ft (Mikrotörténelem 6.)

Valamikor a XII. század közepén egy zsidó férfi áttért a keresztény hitre, megkeresztelkedésor a Hermann nevet kapta. Ezt követően beállt Cappenberg premontrei szerzetesi közösségébe, ahol megírta életének – leginkább áttérésének – történetét. Az önéletrajz mint műfaj ugyan Ágoston *Vallo-másai* óta ismert a középkori keresztény irodalomban, az Ágoston művének megírása és a XI–XII. század fordulója között eltelt hétszáz esztendőben mégis ritkák a hasonló művek a latin nyelvű irodalomban. A XII. század elején jelenik meg ismét az önéletrajz, s e korai művek sorába illeszkedik Hermann története is. Jean-Claude Schmitt a XX–XXI. századi francia középkorkutatás immár sokadik generációjának egyik legkiemelkedőbb, és nem mellesleg legtermékenyebb mai szerzője ezen önéletrást tárgyalja magyarul most megjelent monográfiájában.

Schmitt Colmarban született 1946-ban, a Sorbonne-on szerzett történész és levéltáros diplomát, majd 1973-ban ugyanitt doktori címet. Mint a társadalomtudományok fokozottabb integrációja iránt érdeklődő francia társadalomtudósok, filozófusok és történészek többsége, ő is a Sorbonne-nal szimbiózisban működő École pratique des hautes études VIe section munkatársa volt. Az itt csoportosuló, az *Annales*-ban rendszeresen publikáló szerzők – Fernand Braudel (1902–1985), Georges Duby (1919–1996) és mindenekelőtt az idén elhunyt Jacques Le Goff (1924–2014) – meghatározók voltak Schmitt szakmai fejlődésében. Az egyre nagyobbra nőtt iskola 1975-ben önálló intézményként kezdett el működni, Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) néven. Az 1970-es évek közepétől az EHESS a francia társadalomtudományi orientáltságú történeti kutatás legfontosabb központja. Schmitt azon kevés oktató és kutató egyike, aki az 1975-ös alapítás óta folyamatosan az intézményben tevékenykedett. Az EHESS keretein belül számos közös szemináriumot tartott Jacques Le Goff-fal, aki vitathatatlanul a legfontosabb mentora volt. Első közös műhelyszemináriumuk

az *exemplum*okkal – prédikátorok által írott példabeszédekkel – foglalkozott, amelynek szerves folytatása lett egy azóta is az EHESS berkeiben működő kutatócsoport, a Groupe d'Anthropologie Historique de l'Occident Médiéval (GAHOM), amelyet 1978-as alapításától 1992-ig Le Goff, majd ezt követően Schmitt vezetett egész mostanáig.¹ A kutatócsoport tevékenysége az eltelt évtizedekben részben kibővült, a Schmitt által a középkori irodalom kaméleonjainak nevezett *exemplum*ok mellett a középkori képek és a képkultusz kutatása is fontos területe lett a GAHOM tevékenységének, sőt jelenleg Schmitt szinte minden hallgatója ilyen irányú doktori dolgozatot készít.

A hazai történészek számára az *Annales* első nemzedékeinek munkássága viszonylag jól ismert, s a számos

1 ■ Erről: Klaniczay Gábor: Egotrip. *Korall*, 21–22 (2005), 3–4. szám, 199. old. A folyó kutatásokra lásd a GAHOM weboldalát: <http://gahom.ehess.fr/> (utolsó letöltés: 2014. szeptember 12.)

2 ■ Jean-Claude Schmitt: *Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle*. Flammarion, Paris, 1979. (Bibliothèque d'ethnologie historique) Ismeretése: Klaniczay Gábor: A szent agár és a váltott gyerekek. *Világosság*, 20 (1979), 12. szám, 779–781. old.

3 ■ Jean-Claude Schmitt: „Népi vallás” és folklorisztikus kultúra. *Világtörténet*, 1 (1979), 3. szám, 36–51. old. A fordítás alapjául szolgáló mű: Religion populaire et culture folklorique (note critique) [A propos de Etienne Delaruelle, *La piété populaire au Moyen Age*, avant-propos de Ph. Wolff, introduction par R. Manselli et André Vauchez] *Annales E. S. C.*, 31 (1976), 5. szám, 941–953. old.

4 ■ Jacques Le Goff: Culture cléricale et traditions folkloriques dans la civilisation mérovingienne? *Annales E. S. C.*, 22 (1967), 4. szám, 780–791. old.

5 ■ Jean-Claude Schmitt: *Mort d'une hérésie. L'église et les clercs face aux béguines et aux béghards du Rhin supérieur du XIVe au XVe siècle*. Doktori értekezés. [École pratique des hautes études], [Paris], 1973.

6 ■ Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou. Egy oksztán falu életrajza*. Osiris, Bp., 1997.; illetve: Carlo Ginzburg: *A sajt és a kukacok*. Európa, Bp., 1991. (2. kiad. Európa, Bp., 2011.) Az inkvizitor és az antropológus saját viszonyáról, l. még: Carlo Ginzburg: Az inkvizitor mint antropológus. In: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Szerk. Sebők Marcell. Replika Kör, Bp., 2000. 147–156. old., illetve: A történész és az őrdög ügyvédje. Charles Illouz és Laurent Vidal beszélget Carlo Ginzburggal. In: Carlo Ginzburg: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Szerk. K. Horváth Zsolt. Kijarat, Bp., 2010. (Spatium 11.) 293–344. old.

7 ■ Az exemplum latin-francia kiadását lásd a kötet bevezetésében.

8 ■ Schmitt: *Le saint lévrier*, 11. old. 3. j.

9 ■ Első eleme volt Berlioz saját doktori értekezése: Jacques Berlioz: *Le Tractatus de diversis materiis predicabilibus d'Étienne de Bourbon, Troisième partie de dono scientie, étude et édition*. École des chartes, Paris, 1977.

10 ■ Jean-Claude Schmitt: *La raison des gestes dans l'Occident médiéval*. Gallimard, Paris, 1990. (Bibliothèque des histoires) 189., 328. old.

lefordított munka miatt még a szélesebb közönség is részben megismerhette Marc Bloch (1886–1944), Braudel vagy Duby néhány írását. Azt ezt követő francia történeti kutatás eredményeinek magyarra átültetése jóval kevésbé volt jellemző, és az 1970-es évektől alkotó, akkor még fiatal francia középkorkutatók munkái jóval kisebb visszhangot kaptak Magyarországon. Ebbe a körbe tartozik Jean-Claude Schmitt munkássága is. A történész korai kutatásairól a hazai szakma legalább részben értesülhetett, hisz a doktori értekezése utáni első

jelentősebb, monografikus munkájáról, a *Le saint lévrier*-ről (A szent agár) még 1979-ben, a kötet megjelenésének évében Klaniczay Gábor közölte a *Világosság* hasábjain ismertetést.² Ugyanebben az évben jelent meg a *Világtörténelem* népi vallásosság kutatásának kérdéseit taglaló különszáma, amelyben helyet kapott Schmitt egy provokatív tanulmánya. A franciául az *Annales*-ban megjelent tanulmány a népi kultúra hagyományos, vallástörténeti jellegű kutatásának nehézségeiről – paradox voltáról – szól, és az új módszerek alkalmazása mellett károskodik.³ Schmitt tanulmánya Étienne Delaruelle összegyűjtött munkáinak megjelenése kapcsán látott napvilágot, s lényegében elutasította az akkor igen nevesnek számító Delaruelle módszereit, különösen azt a bizalmatlanságot, amelylyel a laikus vallásos mozgalmakhoz viszonyult. Vitatanulmányában Schmitt a népi vallásosság fogalom helyett egy új fogalmi keret, a Le Goff által már az 1960-as évek derekán javasolt „folklorisztikus kultúra” használatát ajánlotta.⁴ Ezt követő munkái ugyanakkor még hivatkozások szintjén is alig-alig jelennek meg a hazai tudományosságban.

Schmitt korai kutatásaitól kezdve nagy érdeklődéssel fordult a valamilyen szempontból a társadalom periferiáján élő csoportok felé, legyen szó akár a zsidóságról, akár az eretnekmozgalmakról. 1973-ban megvédett doktori értekezését Le Goff témavezetése mellett a XIV. század Rajna-vidéki beginái és a világi papság között fennálló feszültségekről írta.⁵ Az eretnekek és beginák iránt érdeklődve olyan területre talált rá – vagy Le Goff segített neki rátalálni –, amely a hagyományos egyháztörténet eszköztárával aligha lett volna kutatható. Ezen új módszerekkel közelített

a népi kultúrához a doktori értekezése után született első jelentős, már említett monográfiája is, amely nem kis részben a korábban az antropológia és az etnológia által használt módszerekkel dolgozta fel egy szentként tisztelt agár történetét (aki egy késő antik mártír, Szent Guinefort nevét viselte). Annak ellenére, hogy munkájának elsődleges forrása az inkvizícióhoz kapcsolódik – akárcsak a történeti antropológia több alapművének forrásai, gondoljunk Le Roy Ladurie vagy Ginzburg monográfiáira⁶ –, az inkvizíciós jegyzőkönyvek helyett kiindulópontja az 1260-as évek körül a Lyon melletti, Dombesban járó, s az ott látottakat megörökítő inkvizítor, Étienne de Bourbon egy vonatkozó *exempluma*.⁷ Schmitt akkor találkozott a Guinefort-ról szóló példabeszéddel, amikor az 1970-es években a Le Goff irányításával dolgozó kutatócsoport épp Étienne de Bourbon *exemplumainak* újabb, teljes kiadását tervezte.⁸ Bár Étienne de Bourbon életművének kiadása még most sem ért a végére, az első munkák az 1970-es években jelentek meg – a Le Goff-tanítvány Jacques Berlioz adta ki őket.⁹

A *Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle* (A szent agár. Guinefort a gyermekek védelmezője a XIII. századtól) az elmúlt évtizedekben tucatnyi nyelven jelent – egyebek között csehül és észtül –, de a magyar fordítás egyelőre várat magára. Ugyanezt mondhatjuk el Schmitt összes azóta megjelent írásáról is, csaknem tucatnyi monográfiája közül az itt bemutatandó *A zsidó Hermann megtérése* az első, amely elérhetővé vált a hazai közönség számára. Ennek részletesebb taglalása előtt utalnunk kell még néhány további munkájára, mert némelyikük igen közvetlenül hatott arra, ahogyan Hermann történetéhez közelített.

1994-ben jelent meg Schmittnek a kísértetekről, valamint az élet és halál társadalomtörténetéről írott monográfiája. Az 1990-es évek közepétől sokat foglalkozott a gesztusok (illetve a gesztikuláció) kérdéskörével, melynek szintén vastkos monográfiát szentelt; ennek a megtéréshez kapcsolódó gesztusokkal foglalkozó fejezetében már utalt Hermannra.¹⁰ Hermann története kapcsán relevánsabb lehet Schmitt következő két kötete: az álmokra vonatkozó korábbi kutatásait gyűjtötte egybe 2001-ben, amit 2002-

Nicolas de Verdun klosterneuburgi oltárának (1180 körül) egy részlete

ben a középkori képkultuszról írott munka követett.¹¹ Mindkét problémakör igen hangsúlyosan jelenik meg a magyarra most átültetett kötetben, mint ahogyan a Schmitt elemzésének elsődleges fókuszát jelentő, a bevezetésben említett Hermann-önéletrásban, az *Opusculum de conversione sua* (Művecske saját megtéréséről) című írásban is. A tény, hogy Schmitt már számos, az *Opusculum*hoz részben kapcsolódó problémakört érintett kutatásaiban, lehetővé teszi, hogy e kérdések elemzésekor igen széles kontextust rajzoljon fel, új szempontból láttassa például fikció és igazság viszonyát, a történetben megjelenő álomnarratívát, vagy éppen a szintén hangsúlyhoz jutó, a képtisztelet és bálványimádás körüli zsidó-keresztény polémiát.

Mielőtt Schmitt magyarul most megjelent munkáját bemutatnánk, még egy, *A zsidó Hermann* óta született és egy megjelenés alatt álló kötetet említünk, amelyek részben kapcsolódnak egymáshoz, és jól reprezentálják a Schmitt által érintett témakörök diverzitását. Az egyik egy 2009-es rövidebb monográfia, amely azt az egyszerű kérdést teszi fel, hogy a halál évfordulója mellett mikor jelent meg az élet kezdetének, a születésnapnak a megünneplése. A másik, a tervek szerint jövőre megjelenő monográfia a középkori társadalom életének ritmusáról szól, amely témában az elmúlt években Schmitt a GAHOM-ban több konferenciát is rendezett.¹²

A keresztény hitre áttért zsidó Hermann történetének újraértelmezése Schmitt egyik legösszetettebb munkája. A 2003-ban megjelent monográfia a történész szakma számára nem ismeretlen történetet dolgoz fel.¹³ Középpontjában egy önéletrajz áll, az említett *Opusculum de conversione sua*. Emellett Schmitt a történet egy erősen kondenzált szövegvariánsát is bevonja a vizsgálatba, mely egy klasszikus hagiográfiában, Cappenbergi Gottfried *Vitájában* található. Az előbbi szerzője egy bizonyos „Hermann egykori zsidó” (*Hermannus quondam Judaeus*). A mű közép-európai vonatkozása, hogy a két legrégebbi kézirat némileg meglepő módon itt maradt fenn: egy XII. századi kézirat egy cseh ciszterci kolostorban, a másik Szászországban, a Nossen melletti Altzellében, szintén egy ciszterci rendházban. A két kézirat fennmaradása az eredeti írásmű elkészültének helyétől távol, ráadásul ciszterci környezetben mindenképpen sajátos jelenség. Az *Opusculumban* megjelenő helyszínnek környezetéből, Vesztfáliából, ahol a szöveg bizonyosan keletkezett is, csak kései, XVII–XVIII. századi kéziratok ismertek. Mindezek alapján feltételezhetnénk, hogy a szöveg nem volt elterjedt a középkorban, ugyanakkor a két közép-európai példány ennek némileg ellentmond.

Az *Opusculum* a kutatás számára könnyen hozzáférhetővé vált, amikor Jacques Paul Migne Hermann önéletrását a *Patrologia Latina* sorozatban megjelenítette (*Hermannus Ex Judaeo Christianus*),¹⁴ de a kutatásnak nagyobb lendületet adott Gerlinde Niemeyer

1963-ban megjelent kritikai kiadása.¹⁵ Az *Opusculum* a két nyomtatott kiadás ellenére sem tartozik a hazai kutatás által jól ismert források közé. Nemrégiben ugyan Locsmándi Dániel a Canaparius-féle Adalbert-életrajz álomszimbolikájáról írott rövid tanulmányában több helyütt is hivatkozik az *Opusculumra*, de arra már semmi sem utal, hogy ismerné Schmitt-féle feldolgozását.¹⁶

A forrás XIX. századi kiadását követő, még a XX. század elején megjelent tanulmányok a művet a premtorei rend történetének egy darabjaként vizsgálták. A kritikai kiadás megjelenése után az *Opusculummal* egyre több és már nem csak az egyháztörténet iránt érdeklődő kutató foglalkozott. Gerlinde Niemeyer a kritikai kiadáshoz írott előszavában elsősorban a szerző kérdését vizsgálta. Az író Schedai Hermann-nal azonosította, és a leírt alak életét a megörökített események alapján az 1107–1181 közötti évekre datálta. Niemeyer egyfajta önhagiográfiaként értelmezte az *Opusculumot*. Egyébként korábbi munkáiban maga Schmitt is kiállt mind a műfaji behatárolás, mind pedig a szerző kilétének Niemeyer-féle azonosítása mellett.¹⁷ A kritikai kiadás 1960-as évekbeli megjelenése után az *Opusculum*-kutatás legjellemzőbb irányát a szerző kilétével kapcsolatos viták jelentették. Főként az 1980-as évektől vált egyre élénkebbé a szöveg műfajának vizsgálata. Elsősorban a történeti hűség problémája kapcsán tette fel több kutató a kérdést, hogy valójában irodalmi szövegről van-e szó – azaz megtörténtek/megtörténhetek-e az *Opusculumban* leírt események. A szerző és a műfaj kérdésén túl a történések elsősorban a XII. századi zsidó-keresz-

11 ■ Jean-Claude Schmitt: *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*. Gallimard, Paris, 2001. (Bibliothèque des histoires) és úó: *Le corps des images. Essais sur la culture visuelle du Moyen Âge*. Gallimard, Paris, 2002. (Le Temps des images)

12 ■ Jean-Claude Schmitt: *L'invention de l'anniversaire*. Paris, Editions Arkhé, 2009. A ritmusokkal foglalkozó kötet programjára: úó: *A History of Rhythms during the Middle Ages. The Medieval History Journal*, 15 (2012), 1–24. old.

13 ■ Jean-Claude Schmitt: *La conversion d'Hermann le juif: autobiographie, histoire et fiction*. Seuil, Paris, 2003.

14 ■ Jacques Paul Migne: *Patrologia Latina CLXX*. Migne, Paris, 1854. col. 803–836.

15 ■ *Opusculum de conversione sua*. (MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 4.) Hrsg. Gerlinde Niemeyer. Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, 1963.

16 ■ Locsmándi Dániel: *Áz álom szerepe a Canaparius-féle Szent Adalbert-életrajzban*. In : *Ad perpetuam rei memoriam. Történeti tanulmányok a XIII. Eötvös Konferenciáról*. Szerk. Ternovác Bálint. ELTE Eötvös József Collegium, Bp., 2013. 57. old.

17 ■ Schmitt: *La raison des gestes*, 189. old.

18 ■ A vonatkozó műveire I. összegyűjtött írásait: Anna Sapir Abulafia: *Christians and Jews in Dispute. Disputational literature and the rise of anti-Judaism in the West (c. 1000–1150)*. Ashgate, Aldershot, 1998. (Ashgate Variorum), különösen: úó: *The Ideology of Reform and Changing Ideas Concerning Jews in the Works of Rupert of Deutz and Hermannus Quondam Iudaeus. Jewish History*, 7 (1993), 43–63. old. (A Variorum-kötet XV. tanulmánya).

19 ■ Avron Saitman igen provokatív tanulmányát a témában: Hermann's „Opusculum de conversione sua”: Truth or Fiction? *Revue des études juives*, 147 (1988), 31–56. old.

tény kulturális találkozás kontextusában elemezték Hermann munkáját.

Az *Opusculum* középpontjában Hermann megtérésének története áll. A mű elején egy rövid dedikációban Hermann „kedves fiának” (*karissimo filio*), bizonyos Henriknek ajánlja önéletírását. A „kedves fiú” nyilván nem vér szerinti gyermek, hanem Hermann szerzetestársa lehetett. Az önéletrajz és az életrajz közötti határ kérdését megint csak összetettebbé teszi maga az *Opusculum...* cím és az ajánlást követő huszonegy fejezet címe, amelyek a szöveg más részeivel ellentétben egyes szám harmadik személyben utalnak a megörökített epizódokra, és csaknem bizonyosan nem képezték részét a korai szöveg hagyományaknak.

A huszonegy fejezet – az említett címeket kivéve – Hermann életének, főként megtérésének egyes szám első személyű elbeszélése. A történet kronológiailag és logikailag viszonylag jól elkülöníthető egységekből áll, amelyek között ok-okozati összefüggések állnak fenn. Egyetlen helyet kivéve: a kilencedik *caput* eredetileg alighanem a történet első fejezeteinek egyike lehetett, erre a Hermann történetével hosszabban foglalkozó brit történész, Anna Sapir Abulafia figyelt fel.¹⁸

Az első fejezetben tizenhárom évesen látjuk az ekkor még Júdásnak nevezett, később Hermann-nak keresztelt ifjat, egy kölni zsidó család tagját. Júdás álmot lát, amelyben V. Henrik császár számos ajándékkal lepi meg őt, s meginvitálja palotájába. Az álom, mint arra fent utaltunk, visszatérő eleme az *Opusculum*-nak, és Schmitt egyik kedvelt kutatási területe. Ennek megfelelően hosszán elemzi a kötetben az álom mint keret jelentőségét. Ebből a korszakból számos álomelbeszélést ismerünk. Schmitt előbb részletesen áttekinti a középkori zsidó és keresztény „álomkultúra” sok száz éves történetét, legérdekesebb dokumentumait, majd Hermann álmát összeveti az *Opusculum*-ban is szerephez jutó jeles bencés teológus, Deutzi Rupert tucatnyi álomelbeszéléssel. Rámutat, hogy míg az előbbi egy egyes szám első személyben elbeszél, de a jelképes tanulságok illusztrációjára szolgáló „álomtörténet”, Ruperté sokkal személyesebb hangvételű és saját álomélményeihez kapcsolódik.

Júdással az *Opusculum*-ban legközelebb húszévesen, kereskedők között, Mainzban találkozunk. Ekkor pénzt kölcsönöz – zálog nélkül – a münsteri püspöknek. Ez nem szokásos a korabeli pénzügyi gyakorlatban, ezért családja visszaküldi, hogy kövesse a klerikust, és szerezz vissza a kölcsönt. A fiatal kereskedő húsz hétig tartózkodik a városban, a püspök környezetében, s közben prédikációkat hallgat. Júdás az ismert középkori és kora újkorai kéziratváltozatok és a Niemeyer-féle kiadás szerint Mainzban, valószínűleg alighanem inkább Kölnben ismerkedik meg Deutzi Ruperttel, és teológiai vitát kezdeményez vele, melynek során belátja, hogy a kereszt tisztelete önmagában még nem bálványimádás. Rupert szerepe fontos eleme az *Opusculum*-vitáknak, ezzel kapcsolatban

Schmitt számos megfigyelést tesz, amelyekre alább még visszatérünk. Bár a teológus tudása meggyőző, Júdást elsősorban mégsem ez tereli a megtérés felé, hanem találkozása a keresztény jámborsággal. Amikor visszakérül Kölnbe, családjá környezetébe, áttéréssel vádolják, ami ekkor valójában még nem történt meg. A család megházasítja, hogy biztosítsák, később sem keresztelkedik ki. Júdás kezdetben ellenkezik, végül „belemerül a házasság gyönyöreibe”.

Rövid idő után azonban otthagyja feleségét, és elkezd járni a templomokat. Miután megbizonyosodik új hitének erejében, más zsidókat is igyekszik a kereszténység felvételére buzdítani, ami esetenként bajba sodorja. Olyannyira megtesz mindent áttérítésük érdekében, hogy még féltestvérét is elrabolja, egy ágostonos kanonokrendi kolostorba menekül vele, majd később a gyermeket ráhagyja a szerzetesekre. Ekkor látomása támad, amely meggyőzi, hogy Krisztus a megjósolt Messiás – ennek hatására végül valóban felveszi a keresztiséget, sőt feladva világi életét, csatlakozik Cappenberg premontrei közösségéhez, ahol később pappá szentelik.

Schmitt a névváltoztatás kapcsán hosszán taglalja a keresztiség és a név kérdését, talán ez monográfiájának legkevésbé meggyőző fejezete. Maga is jól érzékelhetően óvatosabban fogalmazza meg téziséit a Júdás, de főleg a Hermann név e kontextusbeli jelentésével kapcsolatban. Véleménye szerint Cappenbergi Gottfried – a kastélyból kialakított rendházban nyugvó, s Gottfried *Vitája* szerint valóban Hermann-nak nevezett – nagyapjának nevét örökölhette meg a nagy tiszteletnek örvendő áttért zsidó. Schmitt azt már nem firtatja, hogy a név megöröklése a keresztelkedéshez, vagy az utólagos kultuszteremtéshez kapcsolódik-e. Az *Opusculum* végén Hermann visszatér az első fejezetben taglalt álomjelenetre, amelyet ekkor már meg tud fejteni, ezzel mintegy keretbe foglalva megtérése történetét. Az álomban szereplő alakok Hermann értelmezésében keresztény értékek voltak, melyeket, míg nem vette fel a keresztiséget, nem érthetett.

Amint az a fent említett különböző kutatási irányok kapcsán kibontakozik, a történet maga tucatnyi alapvető kérdést hordoz, ennek megfelelően a századok során klerikusok, történészek, judaisták számos módon igyekeztek felhasználni és/vagy magyarázni. Egyfelől több elem arra utal, hogy szándékosan vagy sem, de a XVII. századtól több premontrei rendházban a szerzetesek saját alapítószentjüket látták-láttatták Hermannban, másfelől a kora újkor végétől a keresztények a zsidóellenes polémia elemeként használták a szöveget. Mint arra utaltunk, a XX. századi kutatás nem tudott dűlőre jutni a mű szerzőjének kilétével kapcsolatban, s ennek során az is megkérdőjeleződött, hogy valóságos történeti személy-e Hermann.¹⁹ Mindez természetesen együtt járt a műfajjal kapcsolatos viták folytatódásával is, az önéletrajz, az életrajz, a példázatszerű önéletrajzi regény jellemzése egyaránt megjelent az 1980-as és 1990-es évek *Opusculum*-irodalmában.

Schmitt anélkül, hogy feltétlenül igyekezne meghatározni akár a szerző kilétét, akár az *Opusculum*-ban leírt események történetiségét, közelebb jut e problémák tisztázásához, mint a korábbi kutatás. Talán ennek is köszönhető, hogy *A zsidó Hermann* 2003-as francia nyelvű megjelenését követően a kutatói lendület alábbhagyni látszik, s alig-alig jelennek meg vonatkozó írások. Schmitt számos olyan kérdésre, amelyet a korábbi történeti és judaisztikai irodalom nyitva hagyott, talán nem úgy, ahogyan azt a korábbi szerzők remélték, de válaszolni tudott. Munkájának legfőbb erénye véleményem szerint éppen az, hogy számos kérdést megfordít. Nem az az érdekes számára, ki Hermann, hanem hogy miért ilyen bizonytalan az azonosítás; arra keresi a választ, kinek állt érdekében, hogy ne egyetlen jól azonosítható Hermannról ismerjen az utókor. Legalább ennyire újszerű, hogy a korabeli álomnarratívák elemzésekor sem csak az álomelbeszélés értelmezése a célja, hanem azt az igen egyszerű kérdést teszi fel, hogy másképpen álmodik-e egy bencés teológus, mint egy zsidó gyermek. A korábbi kutatás és Schmitt eltérő nézőpontrendszere leginkább mégis a kötet alcímében – *Önéletírás, történelem és fikció* – megjelenő problémakörök mentén tapintható ki, ez pedig a műfaj, és ettől nem függetlenül *fikció* és *igazság* kapcsolata.

Az *Opusculum* műfaji kérdése nagy hangsúllyal szerepelt a korábbi kutatásokban is, és maga Schmitt is részletesen taglalja Niemeyer és Saltman vonatkozó véleményét. Ha végleg lezárnia talán nem sikerül is az említett, műfaj körüli vitákat, igen meggyőzően érvel amellett, hogy nem klasszikus értelemben vett önéletrajzként vagy első személyben elbeszélte életrajzként érdemes értelmezni az *Opusculumot*. Egész fejezetet szentel a kérdésnek, hogy mit is érthetünk egyáltalán önéletrajzra a középkorban. Bár számos önéletírás ismert a XVIII. századot megelőző időszakból, az a személyesség és szubjektivitás, amely Rousseau *Vallomásait* átszövi, ismeretlen a középkorban. A minta a IV. század végétől nyilvánvalóan Ágoston már említett *Vallomásai* – bár a mű a kora középkorban mindvégig ismert volt, a XII. századtól jól kitapinthatóan megélnéül iránta az érdeklődés. Schmitt két, az *Opusculum* keletkezésével közel kortárs szerző – Riveaulx-i Elréd és Nogent-i Guibert – önéletrajzi vonatkozásokat is felmutató munkáját veti össze Ágoston *Vallomásaival*, és bemutatja, hogy a korszakban hogyan terjed el Ágoston választott formája, az önéletrajz. Ennek ellenére, míg Guibert vonatkozó munkái sok helyütt filológiai kapcsolatot mutatnak Ágoston *Vallomásaival*, az *Opusculum*-ban semmi sem mutat arra, hogy szerzője ismerte volna a hippói püspök munkásságát. Ez utóbbi tény igen meglepő annak fényében, hogy a szakirodalomban viszonylagos konszenzus uralkodik a mű keletkezésének premontrai környezetéről.

Schmitt számára a legfontosabb kérdés nem az, hogy milyen forrásokat használhatott az *Opusculum* szerzője – akár Hermann maga volt az, vagy valamilyen szerzetestársa, esetleg későbbi szerzetesek egy cso-

portja –, hanem hogy miért ezt a formát tekintették a retorikailag a legalkalmasabbnak a kívánt üzenet közvetítésére. Schmitt rámutat arra, hogy az *Opusculum*-kutatók által a műfaj definiálására korábban használt két fogalom: a *fikció* és a *valóság* nem szétválasztható. Onnan közelíti meg a kérdést, hogy mit is jelent a középkorban az igazság és a hamisság. Az *Opusculum* megírásának idején, a XII. században, ami Isten birodalmába tartozik, bármi történjék is, az az igazság része. Ennek megfelelően a középkori keresztény Nyugat szerzői mindenképpen az általuk megírt történet *igazsága* mellett érvelnek.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a Hermann életről szóló elbeszélés egybeesik a történelmi regény műfajának középkori megjelenésével. Schmitt érzéketlenül mutat rá a XII–XIII. századi *chanson de geste*-ek (epikus költemények) és történelmi regények kapcsán a történetírás (az igazság) és a fikció közötti igen csak elmosódott határra. Ennek megfelelően elutasítja a Saltman felvetette alapvető kérdést, hogy az *Opusculum* „történelmi valóság”-e, vagy „fikció” (*Truth or Fiction*). Schmitt számára a mű inkább egy premontrai *exemplum*, megtéréstörténet, amelyben az ismeretlen szerző kulcsfontosságú XII. századi társadalmi jelenségekről mond véleményt – példázat a premontraiak számára.

E hipotézis bizonyítása során Schmitt összeveti Júdás megtérésének történetét két másik, hozzávetőleg ugyanazon időszakból származó *vitá*-ban leírt esettel. Az egyik, Xanteni Norbert megtérése világius klerikusból vándorprédikátorra, majd Prémontrét és a rendet megalapító szerzetessé. Norbert, bár életének története több ponton rokonítható Hermannéval, nem volt zsidó. A másik elemzett *vita*, a már említett Cappenbergi Gottfriedé. Gottfried, Cappenberg várának ura, az investitúraharcok résztvevője s a münsteri székesegyház leégésének egyik felelőse. Életrajza szerint utóbbi esemény hatására megtér, Cappenberget rendházá alakítja, létrehozva az első premontrai közösséget a Német-római Birodalomban. Norbert és Gottfried személyesen ismerte egymást, Gottfried ugyanis éppen a Prémontrét nem sokkal korábban alapító Norbert spirituális irányítására bízta Cappenberget. A kereszties háborúhoz kapcsolódó pogromok időszakát vizsgálva a történeti kutatás gyakran azzal az előfeltételezéssel dolgozik, hogy a zsidó-keresztény kulturális szakadék sokkal mélyebb, mint például a laikusok és a szerzetesek közti. Mégis, Schmitt éppen arra mutat rá, hogy akár a zsidók és keresztények álomfelfogásában, akár a megtérésről való gondolkodásukban számos rokon elem fedezhető fel. Ennek kapcsán utal S. D. Goitein neves történész-etnológus azon megállapítására, hogy alighanem sokkal nagyobb kulturális különbségek voltak egy XII. századi kölni és kairói zsidó, mint egy kölni zsidó és egy ottani keresztény között. Érdemes, ha csak röviden is, utalni egy másik, Schmitt

20 ■ Gilbertus Crispinus: *Egy zsidó és egy keresztény disputája a keresztény hitről*. Jászóveg Műhely, Bp., é. n.

által bizonyos szempontból másodlagosnak tekintett problémára, Hermann kilétének kérdésére. Főként annak fényében érdekes ez, hogy mint elemzéséből kiderül, a Hermannnt követő századok szerzetesei számára korántsem volt mindegy, ki volt „Hermann, egykori zsidó”. Miként legtöbb történésztársa, korábbi munkáiban Schmitt elfogadta Hermann schedai szerzetességét. A schedai kolostor és Hermann összekapcsolása ugyanakkor először a XVII. századi szerzetesi hagyományban bukkan fel. Schmitt meggyőzően érvel amellett, hogy ez esetben egy tudatos XVII. századi kísérletnek lehetünk tanúi, amelynek során a Cappenberg első filiáléjaként létrejött Sceda is igyekezett magának a cappenbergihez (lásd Gottfried *vitája*) hasonló példázatszerű eredetmitoszt létrehozni, kultuszt teremtve a schedai perjelség első apátja körül.

A saját schedai „szent” megteremtéséhez több kedvező tényező is hozzájárult. Egyrészt Schedának valóban volt egy prépostja, akit Hermann-nak hívtak, méghozzá abban az időben, amikor az *Opusculum* Hermannja is élt. Ez önmagában azonban kevés lett volna az összemóshoz – itt Schmitt nem igazán meggyőző: utal két, 1170-ben keletkezett kölni oklevélre, amelyeknek szerinte szerepük lehetett a két Hermann összekeveredésében, ennek okát azonban nem részletezi, és sajnos az oklevelek jelzetét, kiadásuk könyvészeti adatait sem adja meg. Valójában semmi sem utal arra, hogy Schedai Hermann és az *Opusculum*hoz köthető Hermann a középkor bármely szakaszában azonosnak feltételezték volna. Ennél sokkal izgalmasabb, ami a XVII. században történt. Nem tudhatjuk, hogy 1619-ben, amikor Johannes Caesar perjel összeállította a schedai apátok listáját, és *Hermannus Israelita* néven nevezte meg egyik XII. századi elődjét, tudatosan csúsztatott-e, vagy egyszerűen a két, szoros kapcsolatot ápoló kolostor hagyománya némiképp összekeveredett az eltelt majd fél évezred alatt. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy az 1620-as évektől a schedai előjárók módszeresen igyekeztek az egykori zsidót, Hermannnt Sceda szent alapítójává tenni. A schedaiak erőfeszítései nem bizonyultak hiábavalónak, hiszen a kutatás az 1990-es évekig rendre Schedához kapcsolta Hermannnt.

Schmitt munkájának a fikció és igazság s ehhez kapcsolódón a műfaj viszonyának vizsgálata mellett talán legmeggyőzőbb elemzése Deutzi Rupert személyéhez kötődik. Az *Opusculum* eddigi kutatói elsősorban arra mutattak rá, milyen fontos alakja volt Rupert a korabeli zsidó-keresztény kulturális érintkezésnek. Ehhez képest Schmitt az első, aki onnan közelíti meg Rupert ténykedését, miért nem járt sikerrel, miért nem tudta Hermannnt megtéríteni. Bár a teológiai vitát vitathatatlanul igen képzett Rupert meggyőzte Hermannnt arról, hogy a kereszt nem bálvány, ennek végül semmi jelentősége nem lett Hermann áttérésében. Schmitt külön fejezetet szentelt a képtisztelet kérdésének, elsősorban Rupert és Júdás teológiai vitája kapcsán. Gondosan elemezte a teológiai vitát megörökítő fejezet retorikai megszerkesztettségét. E szakasz jól

illeszkedik a korszakban igen elterjedt „párbeszéd egy keresztény és zsidó között” műfajába. Bár a XI–XIII. századból több tucat hasonló művet ismerünk, arra már kevesebb példát találunk, hogy a hitvita a képek és bálványok problémája köré épült volna. Az egyik ilyen a Szent Anzelm-tanítvány, Gilbertus Crispinus *Egy zsidó és egy keresztény disputája a keresztény hitről* című, néhány éve már magyarul is olvasható munkája,²⁰ egy másik pedig a már említett Nogent-i Guibert egyik traktátusa. E két műnél is nagyobb jelentősége van Schmitt elemzésében Petrus Alfonsi *Péter és Mózes párbeszéde* című művének, mert Alfonsi, Hermannhoz hasonlóan átkeresztelkedett zsidóként nyilvánul meg a képtisztelet kérdésében. *A zsidó Hermann* figyelemre méltó megállapítása, hogy a képtisztelet melletti érvelésben az egyik fontos ószövetségi szöveg helyre mindössze két korabeli zsidó-keresztény párbeszédben jelenik meg, a Petrus Alfonsi, valamint a Hermann által írottban.

A fejezet mégsem elsősorban a bálványimádás és a keresztény képtisztelet XII. századi viszonyára nézve hoz újat, hanem Rupert Hermannra gyakorolt igen csekély hatásának lehetséges okára nézve. A kérdés Schmitt ismét a műfaj kapcsán született eredményekre alapozva tudja megválaszolni. Ha elfogadjuk azon érvelését, hogy a mű egy premontrei *exemplum* a premontreiek számára, azonnal világossá válik, miért jut ez a kevéssé hízelgő szerep a neves teológusnak. Rupert a XII. századi teológia legtermékenyebb szerzőinek egyike – a *Patrologia Latina* négy teljes kötetét foglalja el nyilván még így sem teljesen feltárt életműve. A bencés(!) Rupert teológiai munkásságában egyértelműen a hagyományok megőrzése játssza a kulcsszerepet, ami a legkevésbé sem volt összeegyeztethető a korabeli reformszerzetesi mozgalmakkal, így a bencéstől több fontos ponton (a helybenmaradás, a tanulás jelentősége kérdésében) eltérő ágostoni regulát követő s az *Opusculum*ot lejegyző premontreiek nézeteivel.

Az *Opusculum* megtéréselbeszélése egy sajátos történeti kontextusban keletkezett. Az első és második keresztény háború közötti időszakot a keresztény hitre térítés – rendre visszatérő – erőszakos törekvése jellemezte. A Német-római Birodalom egyes városaiban IV. Henrik, majd V. Henrik védelmébe veszi ugyan a helyi zsidó közösségeket, a XII. század első feléből mégis számos eset ismert, amikor zsidók az áttérés vagy a halál között voltak kénytelenek választani. Júdás megtérése ezen erőszakos térítésekkel szemben egy másik utat mutat be. Az önkéntes megtérés-történetek a XII. század közepétől jelennek meg a keresztény irodalomban. A legnagyobb hatású megtéréstörténet-gyűjteményt Heisterbachi Caesariusnak köszönhetjük, aki *Dialogus miraculorum* című munkájában, a XIII. század első felében több hasonló elbeszélést is megörökített. Schmitt a *Dialogus*ban szereplő megtéréstörténetek közül a Leuveni Katalin és a Nogent-i Guibert önéletírásában szereplő, Vilmos nevű flyi szerzetes esetével veti össze Hermannét.

Rámutat, hogy bár ezek számos ponton rokoníthatók az *Opusculummal*, van egy fontos különbség. Ezen történetek egyes szám harmadik személyű, keresztény szerzők által írott munkákban fennmaradt megtérésebeszélések, amelyek szereplői ráadásul bizonyíthatóan éltek. Hermann története ezzel szemben egyes szám első személyű elbeszélés egy történetileg legalábbis kérdéses személy „tollából”.

Végezetül mindenképpen érdemes néhány szót ejteni a magyar kiadásról. Mindig van okunk örülni, ha egy fontos, a nemzetközi kutatásban jól ismert, nagy hatású történeti munka magyar fordításban is napvilágot lát. Schmitt a történeti antropológiával és mikrotörténelemmel behatóbban foglalkozó hazai történészek körében jól ismert ugyan, de a művészet-történészek és a néprajzkutatók már ritkábban hivatkoznak műveire. Hogy csak a francia történeti kutatás – főképp az *Annales*-iskola – alampunkáit említsük, Marc Bloch *Feudális társadalma* ötvenhat év után, Braudel *Mediterráneuma* negyvenhat esztendő elteltével jelent meg magyarul. E szerzők nem kis részben a magyar középkortudományban a rendszerváltást megelőző, jól kitapintható francia irányultság miatt voltak ismertek hazánkban. Lefordításuk elsősorban a szélesebb közönség megszólítása és a történészképzés miatt volt fontos mérföldkő. Az, hogy Schmitt egyik igen fontos munkáját már alig több mint tíz évvel francia megjelenése után immár magyarul olvashatjuk, mindenképpen fontos eredmény. Persze azt is hozzá kell tenni, hogy a fent említett másik Schmitt-alapmű, a *Le saint lévrier* fordítása nem készült el, pedig éppen idén huszonöt éve, hogy franciául megjelent.

A zsidó Hermann átültetése magyarra igen jól sikerült. Nemigen találunk félrefordítást, s Novák Veronika erőfeszítésének köszönhetően a jegyzetek és a bibliográfia a magyar fordításban megjelent köteteket is közli – bár a jegyzetekben nem teljesen következetes, hogy melyik kiadás oldalszámaira hivatkozik. Egyetlen talán valamivel lényegesebb kritika érheti a fordítást, a nevek írásmódja. A kötetben szereplő, jelentős számú középkori szerző egy része a hazai medievisztikában alig-alig ismert, vagy éppen teljesen ismeretlen, más részük valamivel többet hivatkozott. Utóbbiak névalakja általában viszonylag rögzült a magyarban. Ezeket Novák Veronika magától értetődően ismeri és használja, két kevésbé fontos kivétellel: Rievaulx-i Elrédnak magyarul három rövidebb munkája is megjelent,²¹ ezek Elrédként szerepeltetik Rievaulx apátjának nevét, nem Aelredként; Szent Ágoston édesanyja pedig egyebek között Peter Brown magyarra átültetett több munkájában is Mónika formában szerepel, szemben *A zsidó Hermann* kötet Monica alakjával. Ennél általában nagyobb fejtörést okoz a szakirodalomban az előbbi kategória, azon személyek köre, akiknek műveire a hazai kutatás alig hivatkozik. Ezekben az esetekben – szerintem helyesen – Novák Veronika általában magyar formában szerepelteti az egyes szerzők nevét – Sens-i Audradus, Sankt Emmerami Otloh stb. –, egy-két név – így pél-

dául Jean de Fécamp – ugyanakkor megmaradt a franciás alakjában.

A zsidó Hermann kötete nemcsak igen precíz elemzése az *Opusculumnak* és Cappenbergi Gottfried *Vitájának*, hanem fordításukat is közli, s a magyar kiadás hasonlóan jár el. A két mű fordítása szintén Novák Veronika munkáját dicséri. Alighanem kiadói kérés volt Schmitt kötetének minél hívebb közreadása, de a forráskiadásokat megelőző bevezetés, amely az *Opusculum* francia fordításának problémáit tárgyalja, a magyar fordítás előzékeként értelmetlennek látszik. Ez persze mit sem von le az ezt követő magyar fordítás értékéből, amely a Niemeyer-féle kritikai kiadás latin szövegén alapul.

A kötet a kissé hanyattatott sorsú *Mikrotörténelem* sorozatban látott napvilágot, melyet az 1988-tól 1993-ig a Magvető, 1999 és 2002 között az Osiris Kiadónál megjelent 11 kötet után 2007-től a L'Harmattan ad ki. A harmadik sorozatban *A zsidó Hermann* a második fordítás, Marianna D. Birnbaum *Gracia Mendes hosszú útja* című kötete után.²² A három sorozatban több fontos, nem magyarul íródott mikrotörténeti munka (pl. Giovanni Levi: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*; Natalie Zemon Davis: *Martin Guerre*) jelent meg, de éppen a francia történeti antropológia és mikrotörténelem fontos munkái eddig nem kerültek sorra. Ennek első darabja *A zsidó Hermann*, s csak remélni lehet, hogy több hasonló munka fordítása követi majd. □

21 ■ Boldog Elréd: *A lelki barátságáról*. Ford. Henkey-Hőnig Károly. Ludvig Ny., Miskolc, 1943., illetve Rievaulxi Boldog Elréd: *A tizenkét éves Jézusról és Oratio pastorális*. Ford. és bev. Horváth Olga. Szt. Maurícius Monostor – L'Harmattan, Bp.–Bakonybél, 2009. (Lectio divina)

22 ■ Marianna D. Birnbaum: *Gracia Mendes hosszú útja*. (Mikrotörténelem 2.) Ford. Gyepes Judit. L'Harmattan, Bp., 2008.